

О АРХИТЕКТУРИ БЕОГРАДСКЕ ПАЛАТЕ „РЕУНИОНЕ“

Апстракт: Међу највишим и програмски најсложенијим објектима подигнутим у центру Београда између два светска рата, издваја се репрезентативна палата тршћанског Јадранског осигуравајућег друштва (*Riunione Adriatica di Sicurtà*). Саграђена на углу Обилићевог венца и Чика-Љубине улице од септембра 1929. до априла 1931. године, по пројекту Ивана Белића, већ осам деценија доминира северозападним ободом најзначајнијег београдског трга. Упркос значају, њеном занемаривању је допринело оспоравање ауторства пројектанту који је потписао планове, али и изостанак историографског дефинисања затеченог стилског плашта.

Кључне речи: Београд, Иван Белић, Мадрид, Палата „Реуниона“

Међу највишим и урбанистички најнаметљивијим објектима подигнутим у центру Београда између два светска рата, издвојила се репрезентативна палата тршћанског Јадранског осигуравајућег друштва (*Riunione Adriatica di Sicurtà*), у локалној комуникацијској збиљи познатија као „Реуниона“ (после Другог светског рата преименована у „Истру“; сл. 1). Саграђена на углу Обилићевог венца и Чика-Љубине улице од септембра 1929. до априла 1931. године, већ осам деценија доминира северозападним ободом главног престоничког трга (сл. 2).¹ С обзиром да је пропорционално непримерена слободном простору око споменика Кнеза Михаила, на рачун ове грађевине су се могле чути критике да нарушава визуелни примат самосталних здања која га од раније уоквирују. Отуд о „Реуниони“, уместо слојевитих анализа, у архитектонској историографији преовлађују штуре дескрипције и резолутно негативне оцене њене урбанистичке улоге (Minić 1951: 135; Минић 1960: 447; Максимовић 1975, 359; Borisavljević 1982: 143; Максимовић 1983, 280; Шћекић 1985: 204; Bogunović 2005: 474, 478; Бановић 2010: 42–43). Упркос значају, њеном

занемаривању је допринело оспоравање ауторства пројектанту који је потписао планове, али и изостанак историографског дефинисања затеченог стилског плашта. Како је била важна за грађевину нејасног визуелног и ауторског идентитета, маргинализована је и у систему заштите културних споменика.²

Након конверзије првобитно одређеног космополитског латинског необарокног стила у академизовану варијанту ар декоа, „Реуниона“ је уметнута у постојећи блок да паравански загради простор између Позоришног трга и Кнез Михаилове улице. Тиме је дуготрајна урбанистичка дилема о делимичном сједињавању или потпунијем раздвајању та два амбијента трајно разрешена.

Ограђујући најцеловитије уобличен део Позоришног трга, уз Теразије, које су у то време биле кључни саобраћајни, културни и финансијски престонички пункт, „Реуниона“ је изразила тежње паневропски оријентисане међународне клијентеле, крајем двадесетих година све заступљеније и амбициозније. Иако је опадање грађевинске активности изазвано светском економском кризом у Београду наступило са закашњењем, подизањем „Реунионе“ отпочео је незаустављиви раст његове централне зоне у висину. Тиме се и југословенска престоница укључила у глобално надметање великих градова за престиж и атракцију. Међутим, тај процес није имао за циљ функционалну реорганизацију згуснутих урбаних матрица, већ се свео на њихово употпуњавање допадљивим објектима најпрофитабилнијих намена. Усмерен на придобијање најшире публике, почивао је на изградњи репрезентативних угоститељских, трговачких и пословно-стамбених зграда прекривених богатом архитектонском пластиком. Инициран од стране градске администрације и пословних кругова, мултинационалним компанијама је омогућавао да на ексклузивним локацијама подижу наметљива здања, преносећи висински ривалитет и на самосталне индустријалце, предузетнике

* Александар Кадијевић, историчар уметности, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

¹ О урбанистичком и архитектонском развоју Трга Републике в. Шћекић 1985: 202–204; Аћимовић 1999; Вукотић 2011: 190–192, 354–356, 502–506.

² „Реуниона“ није издвојена као посебно културно добро на општини Стари град од изузетног или великог значаја, нити је сврстана у споменике културе, а ни међу дела која уживају статус претходне заштите, него се своди на сегмент Кнез Михаилове улице као шире просторне културно-историјске целине од изузетног значаја.

и рентијере. Док су максималним искоришћавањем и изнајмљивањем простора атрактивних угаоних грађевина инвеститори брзо остваривали профит, повећањем запослености, наплатом пореза и многобројних такси градови су се инфраструктурно развијали, добијајући на медијској препознатљивости. У таквим условима најбоље су се снашли прагматични архитекти из средњег, нерадикалног огранка стручне сцене, спремни да удовоље захтевима ћудљивих инвеститора, за разлику од пословично принципијелнијих конзервативаца и модерниста.

вите киоске, романтичне варијетее, пријатна шеталишта, егзотичне ресторане, кафане и посластичарнице, нанизане дуж непрегледних авенија и тргова, скретала се пажња са горућих друштвених проблема; ову појаву је правовремено критиковао Хозе Ортега и Гасет (José Ortega y Gasset; Ортега и Гасет 1988). На штету образованијих слојева, подилазило се укусу малограђанске и непросвећене већине, како би се њоме лакше манипулисало. Заводљивим лепршавим здањима и китњастим урбаним мобилијаром одашиљала се идеализована слика о цивилизацијској супериорности капиталистичке

1. Палата „Реуниона“, данашњи изглед
1. "Reuniona" Palace, present view

Након векова урбанистичке доминације полузатворених тргова, ауторитативних државних здања и силуетно истакнутих катедралних храмова, и у Београду се првобитним концептом „Реунионе“ покушало са увођењем западног модела мултифункционалне угаоне грађевине као симбола тржишног капитализма, којом се динамизује и декларативно демократизује градски живот. Ефектна угаона и интерполирана здања неоптерећујућих дезидеологизованих садржаја представљала су најпожељније пунктове окупљања градског мноштва, чији је потрошачки менталитет вешто потхрањиван ради компензовања суштинског социо-културног аутсајдерства. Навођењем обезличених појединаца из градске масе на блештаве излоге вишетажних робних кућа, машто-

иницијативе, чији носиоци тобож воде рачуна о културним потребама обичног, у реалности све експлоатисанијег и маргинализованог појединца.

Отуд је првобитна одлука управе Јадранског осигуравајућег друштва да и у Београду изгради палату истоветну мадридској испостави, представљала покушај прикључивања југословенске престонице унификујућим прото-глобалистичким процесима, смишљеним са идејом да се избришу архитектонске разлике између пословно-трговачких четврти Париза (Paris), Лондона (London), Брисела (Bruxelles), Мадрида (Madrid), Букурешта (Bucuresti), Рио Де Жанеира (Rio de Janeiro), Буенос Ајреса (Buenos Aires), Сиднеја (Sidney), Шангаја (Shanghai) и великих америчких градова. Да би се то

постигло, коришћене су најразноврсније комбинације античких, средњовековних и нововековних архитектонских стилова, јер шпекулантски капитал је у Мадриду, као и у Београду, примарно био заинтересован за што бржи повраћај средстава уложених у претенциозне објекте, што му је после неколико година и полазило за руком, ослањајући се на устаљене, а не на иновативне градителске методе. Највећи део акумулиране новчане ефикасности (стечене на тржишту или путем кредита), у међуратном Београду је улаган управо у некретнине, уместо у производњу, будући да су рентијерство и купо-

О несуђеном предлошку, градитељима и архитектури палате „Реуниона“

У другој половини XIX века, плац на углу Обилићевог венца и Кнез Михаилове улице, апотекар и трговац непокретностима Јован Ђурић откупио је од Томе Андрејевића. Половину плаца усмерену ка кнежевом споменику, на којој су изграђени приземни дућани и кафана, продао је 1911. године гвожђарском трговцу Ђорђу П. Радојловићу. Године 1929. они су, уз плац, продати по много већој цени осигуравајућем

2. Позоришни трг тридесетих година XX века, изглед из ваздуха
2. The Theatre Square, from the 1930's, aerial view

продајне трансакције представљали најуноснији извор прихода (Marković 1992: 134).

Престижну атрактивност наручених пословно-стамбених здања, прилежни архитекти су појачавали полихромом, нагомилавањем мотива и скупих декоративних апликација, како би привукли нове и сачували постојеће клијенте. Надовезујући се на естетске идеале *belle époque* са почетка XX века, развили су широко пријемчиву *deco* (*art deco*) методологију (Duncan 1988; Bayer 1992; Hillier and Escritt 2003; Breon and Rivoirard 2013), у Мадриду и Београду претежно примењивану у конзервативној варијанти.

друштву из Трста (Костић 1994: 152). Иако су се стилски донекле уклапали у конфигурацију Позоришног трга, не угрожавајући доминантност репрезентативне Хипотекарне банке, Кнежевог споменика и Народног позоришта, ниски објекти на том месту објективно нису могли да опстану, па су замењени већом и савременијом палатом. Уклоњени су већ првих септембарских дана 1929. године.

Просечен са чак седам улица, Позоришни трг је крајем XIX и почетком XX века добио карактер живе и оптерећене саобраћајнице. Стручњаци су апеловали да, поред финансијске, овај простор треба да очува бар изворну културолошку димензију, с обзиром да је меморијално-патриотска под незауостављивим притиском саобраћаја рапидно потискивана. Тако је Станојло Бабић

3. Палата Осигуравајућег концерна „Алијанц“, Мадрид
3. Palace of the Insurance Association “Alliance”

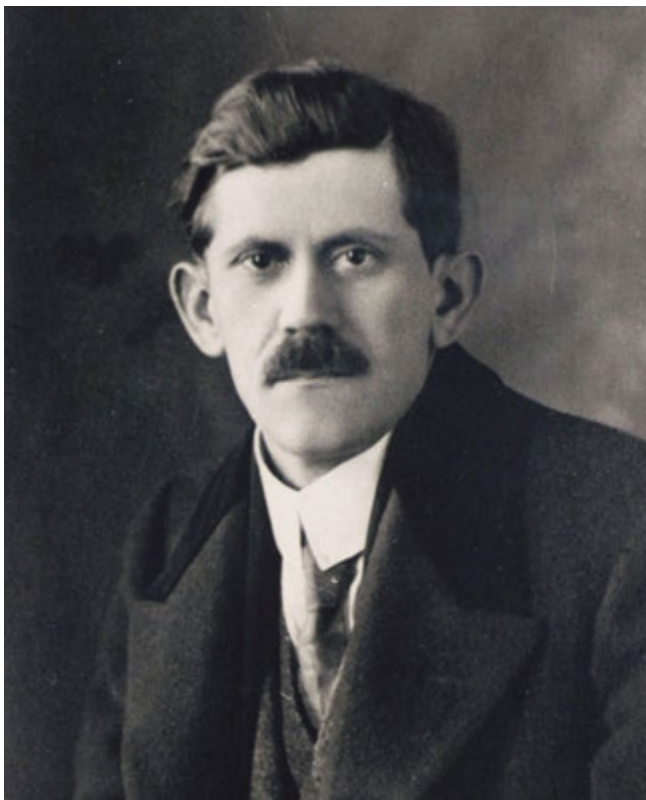
1914. године предлагао да се на Радојловићевом плацу подигне монументални Музички дом, а на другој страни трга Дом Академије наука (Babić 1982: 55). Генералним планом Београда Ђорђа Ковалеовског (1923) није мењана ситуација на Радојловићевој парцели, већ се пажња усмерила ка повезивању трга са Чика-Љубином и Васином улицом. То, међутим, није поколебало ауторитативног Бранка Максимовића да 1926. године понуди продужење северозападне фронталне линије трга у дубину Кнез Михаилове улице додавањем истоветне зграде Хипотекарне банке, захватајући делом и Радојловићев плац (Максимовић 1975: 359; Аџимовић 1999: 68). Но, како је напоменуто, подизањем „Реунионе“ такве иницијативе су дефинитивно изгубиле значај; залеђе трга паравански је ограђено, а висинска хијерархија његовог ширег простора знатно је ревидирана.

Основано 1919. године, загребачко Равнатељство Јадранског осигуравајућег друштва у Трсту откупило је парцелу са објектима од Радојловића са циљем да на њој подигне палату налик мадридској („са незнатним изменама“; Аноним 1930а: 7). Формирано још 1838. године (Millo 2004), осигуравајуће друштво је у међуратном раздобљу проширило послове на запад, север и југоисток Европе, али и на просторе Јужне

Америке и других континената, уложивши знатна средства за подизање репрезентативних представништава. Године 1931. имало је 56 испостава у градовима Европе, а у свету укупно 19 држава. Основано 1927, београдско представништво је приближно истовремено са мадридским, варшавским и букурештанским добило монументалну, у постојећи блок узидану угаону зграду. До тада је на подручју Србије компанија деловала преко овлашћене земунске филијале (Стефановић 2013). Упркос светској економској кризи, компанија је 1930. у Југославији пословала успешно, са приходом увећаним за десет процената у односу на 1929. годину (Аноним 1930б). Отуд је и планирала да, након Загреба, Љубљане и Београда, мултифункционалне испоставе подигне и у другим југословенским центрима.

Узорно мадридско представништво (сл. 3), које и данас функционише унутар транснационалног осигуравајућег гиганта „Алијанц“ (Allianz), изграђено је на углу главне градске авеније Гран Виа (Gran Vía) и Трга Каљао (Plaza del Callao; Del Corral 2002; Aguado 2010). Гран Виа је од 1910. године до избијања Шпанског грађанског рата (1936) представљала симбол културног космополитизма, којим се опонашала атмосфера Париза, Њујорка (New York) и Лондона (Oxford Street), али се подстицало и еклектичко стапање тековина готике, ренесансе и барока. Наметљиву вишеспратницу пројектовао је шпански архитекта Луис Саинз де лос Терерос Гомез (Luis Sainz de los Terreros Gómez, 1876–1936), еклектичар и мајстор детаља, експерт за угаоне зграде завршене кулама, познат и као аутор Уније трговаца и индустријалаца (Círculo de la Unión Mercantil e Industrial) на Гран Вији из 1924. године. Рођен у Сантандеру (Santander), срцу Кантабрије (Cantabria), архитектонски факултет је завршио у Мадриду 1900, да би 1904. покренуо часопис *Модерна конструкција* (*La Construcción Moderna*). Градио је пословно-стамбене, резиденцијалне и индустријске објекте. Био је и декан Архитектонског колеџа (Colegio de Arquitectos), председник Коморе урбаног фонда (Cámara de la Propiedad Urbana), и члан градског већа Мадрида. Као политички конзервативац нагињао је десници и монархистичком диктатору Мигелу Приму ди Ривери (Miguel Primo de Rivera, 1870–1930). Преминуо је у првој години Шпанског грађанског рата, не дочекавши девастирање архитектонских симбола Гран Вије у окршајима сукобљених формација.

Мадридска палата Јадранског осигуравајућег друштва (Edificio La Adriática de Seguros) подигнута је за две године (од 1926. до 1928), о чему сведоче натписи на декоративним таблама постављеним у средишњој аули њеног приземља. За кратко време је постала градитељски симбол Гран Вије, колико због китњастог необарокног склопа, толико и због урбанистичке диспозиције на најфреквентнијем градском углу. Ширина фасаде палате

4. Архитекта Иван Белић (1887–1968)
4. Architect Ivan Belić (1887–1968)

ка Тргу Каљао, који се у наставку директно улива у најпопуларнији градски трг Сол (Puerta del Sol), износи 25 метара, а на грађевинској линији Гран Вије 22 метра.³ Њена прва зона састоји се од приземља и мезанина, док средњу обухвата корпус од седам етажа. Највишу зону чине увучени спрат и ефектно заобљена угаона кула (Aguado 2010: 211–215).

Висином од 48 метара, ритмом увучених и благо истурених површина, хроматским и контрастима светлог и тамног, палата се истакла у носталгичном романтичарском миљеу најужег центра Мадрида. Стилски, она припада необарокном смеру међуратног латинског академизма, захваљујући обиљу цитата (декоративна натпрозорна пластика, конзоле, картуше, еркери, пуна скулптура), уклопљених у благо хијерархизовану целину.

Третирана од управе италијанског друштва као парадигматична и за кратко време исплатива, требало је, по опробаном рецепту, да се реплика мадридске испоставе изгради као највиша београдска грађевина. Међутим, стицајем још увек нерасветљених околности, под притиском локалног Грађевинског одбора, критике

загребачког равнатељства или одсуства Гомезове сагласности за извођење реплике, друштво је одустало од најављеног подухвата и пројектовање је, мимо конкурса, поверило мало познатом престоничком архитекти. Таквом исходу допринела је и локална традиција одбацивања градитељских факсимила, прихватљивих само при обнови у ратовима разорених објеката.

О пројектовању и грађењу мултифункционалне палате „Реунионе“ сведочи техничка документација у Историјском архиву Београда⁴, као и информативни коментари из дневне штампе, периодике и историографије, који су, уз мноштво фотографија, делом доступни и на интернету. Планови за њено зидање, завршени августа 1929, одобрени су већ септембра исте године, док су одређене измене допуштене априла 1930. године.⁵ Грађење темеља започето је 5. септембра 1929, док је зидање окончано 10. априла 1931. године. Цена планираних радова од три милиона динара, која је наведена у архивској документацији, због петомесечног прекорачења извођачког рока знатно је увећана.

Извођачке пројекте „Реунионе“ потписао је београдски архитекта и предузимач Иван Белић (1887–1968; сл.4). Након дипломирања на Архитектонском одсеку Техничког факултета Универзитета у Београду (1912), до избијања Првог светског рата радио је у катастарском одељењу Београдске општине (у Техничкој управи Секције за ревизију регулације). Као овлашћени пројектант, са бироом у Далматинској 9, а потом и у сопственој згради у Господар Јовановој 42а⁶, реализовао је бројне пројекте од 1921. до 1940. године (Маневић, 2008: 24). Био је и редовни члан Удружења југословенских инжењера и архитеката, као и утицајног локалног Клуба архитеката. За приватне инвеститоре, Белић је пројектовао углавном угаоне и приземне објекте у стилу академизма и умереног модернизма. Бавио се и извођењем туђих пројеката, надзором (Јадранско-подунавска банка, 1922–1925), преправкама и дозиђивањима. Већина његових ауторских дела није сачувана (попут куће Жанке Стокић на Сењаку из 1927, срушене око 1960), а ни историографски проучена (Маневић 2008: 24)⁷, изузев карабињерске „Палацине“ (1932) у комплексу италијанске амбасе (Кадијевић 2006: 60).

³ О пројектовању и грађењу репрезентативне мадридске палате видети техничку документацију у Историјском архиву Мадрида: AVM 20–451, f. 8.

⁴ Техничку документацију видети у: Историјски архив Београда, фонд ОГБ, ф. – XXVI-6-1929.

⁵ Видети Списак Одобрених планова зидања од 22. 9. до 10. 10. 1929, *Општинске новине*, Београд, Новембар 1929, 67. Пријављене измене, потписане од стране пројектанта зграде Ивана Белића, подразумевале су редуковање потпрозорне декорације дуж парпетних појасева и елиминацију угаоних лоба.

⁶ Из стана у Видинској 50 (1921–1922), Белић је прешао у Далматинску 9, а 1928. и у сопствену зграду са становима за ренту на углу Змај Јовине и Господар Јованове 42а, коју је у маниру француског академизма пројектовао још 1925. године.

⁷ Листу од преко четрдесет Белићевих реализованих пројеката, укључујући и мноштво доградњи и преправки, видети у *Општинским новинама* (1928–1941).

Културном историографијом и колективном меморијом београдских архитеката провејава уверење да су нацрт „Реунионе“ осмислили неидентификовани италијански градитељи, те да га је, због стриктних законских ограничења да објекте могу ауторизовати само домаћи овлашћени пројектанти, накнадно „потписао Иван Белић“.⁸ За прихватање такве хипотетичке тврдње, којом се Белићу ауторство оспорава као привидно и супституционално, ослоњене на тешко проверљива усмена сведочанства о распрострањеним махинацијама у међуратној архитектури Београда, недостају чврсти материјални докази.⁹

Сумње у Белићево ауторство, до данас непокрепљене, могла је подстаћи и претпоставка да је тршћанска фирма по инерцији фаворизовала пројектанте из своје земље (јер модул на којем почива фасадна композиција „Реунионе“ опонаша модуларни систем главних италијанских представништава). Не сме се, међутим, пренебрегнути ни чињеница да је осигуравајуће друштво често ангажовало градитеље из средина у којима је подизало филијале, што потврђује низ атрибуираних европских примера. Податак да је у реализацији београдске испоставе учествовао загребачки стручњак Амадео Карнелути (Amadeo Carnelutti, 1885–1957; Аноним 1930в) као носилац статичких и бетонских прорачуна, наводи на претпоставку да је он могао бити укључен и у спољно обликовање београдске „Реунионе“. Ту хипотезу подупире и чињеница да су на фасадама заступљени елементи *деко* естетике својствене овом продуктивном архитекте.¹⁰ Штавише, за Карнелутија се резолутно тврди да је „комбиновао чврсте

5. Амадео и Убалдо Карнелути, палата Јадранског осигуравајућег друштва, Амрушева 19, Загреб
5. Amadeo and Ubaldo Carnelutti, Palace of “Adriatic Insurance Society”, 19 Amruševa Street

⁸ За разлику од Б. Вујовића, који палату искључиво приписује непознатим италијанским пројектантима, С. Богоновић сматра да су је Белић и Италијани заједно пројектовали, док З. Маневић напомиње да ју је Белић изградио на основу иностраног пројекта архитекте „који никада није ни видео своје реализовано дело нити је знао да је узео активног учешћа у урбанизовању једног београдског амбијента“, на шта алудира и А. Бановић (Маневић 1991; Вујовић 1994: 145; Вогоновић 2005: 473; Маневић 2008: 24; Бановић 2010: 42). С. Димитријевић и Г. Гордић су такође исказали резерве према Белићевом ауторству, наводећи га у својој белешки о палати „Реуниона“ само као потписника њених планова (Димитријевић и Гордић 1995: 44). Н. Стефановић напомиње да су надзор градње и адаптација пројекта (донетог из Трста, односно Мадрида) били поверени Ивану Белићу (Стефановић 2013: 3).

⁹ Дешавало се да се ауторство над појединим грађевинама (или предност остварена кроз конкурсне резултате) преко ноћи неочекивано претпусти, уступи или прода другом архитекти, наручиоцу и предузимачу, као и да се оно, из различитих побуда, од овлашћених колега безусловно прихвати, будући да стварни пројектанти одређених зграда нису увек имали легалну могућност да извођачке нацрте и званично потпишу. Пошто о споразумним и изнуђеним аранжманима тога типа, прагматично успостављаним међу неимарима различитих националности, генерација, стилских опредељења и степена фирмисаности најчешће нема опипљивих трагова, прецизно атрибуирање дела која су из њих проистацала представља комплексан, често и нерешив задатак, будући да стилска анализа изведених пројеката није увек најпоузданији показатељ нечијег ауторства.

¹⁰ Дарја Радовић Махечић с правом истиче да „његове најзначајније пројекте и изведбе подвлачимо под називник *art deco*-а, попут очувана интеријерног уређења Марићева пролаза из 1930. и елегантне пословно-стамбене зграде *La Nazionale* у Гајевој улици из 1938. године“ (Radović Mahečić 2009: 319). О делатности браће Карнелути в. Radović Mahečić 2007: 182–183, 286–287, 346–347.

рационалне облике и декоративне геометризоване детаље блиске стилистици ар декоа“ (Radović Mahečić 2009: 319), видно заступљене и на београдској „Реуниони“.

У доступној грађи која сведочи о делатности породичног бироа Карнелутијевих за сада није откривен документ који би Амадеа довео у везу са стилским уређењем београдске „Реунионе“. Члан Хрватског друштва инжењера и архитеката Амадео Карнелути, који је дипломирао на Високој техничкој школи у Минхену (Technische Hochschule) 1907, а очеву загребачку фирму преузео је 1909. године, прославио се као статичар бројних позоришта, биоскопа и варијетеа, али и пројектант и извођач низа стамбено-пословних зграда. Међу његовим референцама, истиче се и чланство у респектабилном конкурсном жирију за београдску католичку катедралу (априла 1930), када је уз Љубу

Карамана, Ђирила Ивековића и Петра Бајаловића вредновао чак 129 приспелих радова.¹¹

Поменутој хипотетичкој атрибуцији иде у прилог и чињеница да су браћа Амадео и Убалдо Карнелути (Ubaldo Carnelutti, 1877–1953) почетком двадесетих година у Загребу подигла испоставу Јадранског осигуравајућег друштва у Амрушевој 19 у виду репрезентативне четвороспратнице (Radović Mahečić 2009: 333; сл. 5), што их је пред равнатељском централом највероватније и препоручило за учешће у београдском подухвату, који је она такође иницирала. Иако знатно већа од загребачке, престоничка „Реуниона“ је задржала концепт уређења канцеларија фирме на међуспрату, као и мотив мансардног крова. Док загребачка филијала следи благо академизовани постсецесијски манир узиданих пословних зграда са почетка двадесетих година, београдска кореспондира са сведенијим *деко* приступима с краја треће и почетка четврте деценије.

Прецизнијом хронолошком реконструкцијом разуђеног опуса браће Карнелути и провером за сада необрађених извора разрешиће се дилема о њиховом потенцијалном доприносу изгледу београдске „Реунионе“. Уколико се та атрибуција евентуално потврди, остаће нејасно зашто коауторска сарадња са Белићем није и јавно озваничена, с обзиром да су као грађани Југославије, а поготово као власници загребачког бироа (у којем је Убалдо руководио пословном, а Амадео уметничком стратегијом), за потписивање пројекта имали овлашћење. Али ако се упореди декоративна архитектонска пластика заступљена на архивском пројекту палате са оном која је реализована на њеним фасадама, евидентан је раскорак у обради мањих целина, које су много својственије стилистици Амадеа Карнелутија него Ивана Белића. То упућује на претпоставку да су Италијани и Белић радили у тесном сарадничком односу који из непознатих разлога није обзнањен. Можда је било прагматичније домаћег неимара приказати као јединог аутора највише београдске угаоне грађевине, уместо да се истакну загребачки стручњаци, према којима је конкурентска суревњивост локалних архитеката ирационално расла (Kadijević 2011 : 471).

Уколико потпунија истраживања сарадње браће Карнелути са ограницима тршћанске осигуравајуће компаније не потврде изнете претпоставке о њиховом коауторству, пажњу би требало преусмерити ка осталим италијанским пројектантима који су у међуратном раздобљу градили европска представништва ове компаније. Ипак, док се вишедеценијска контроверза о

6. Детаљи pročеља „Реунионе“ у Чика Љубиној улици
6. Details from the front view of “Reuniona” in Čika-Ljubina Street

ауторству београдске „Реунионе“ прецизно не расветли, Иван Белић остаје њен једини пројектант.

Палата је изграђена без заобљеног угла и куле на врху, својствене мадридској „Реуниони“, и има атрибуте који од несуђеног узора знатно одударају. Тиме је пропуштена прилика да амбијент главног београдског трга добије на живости и пластицитету, односно да се благим заобљавањем његовог ободног крила ублажи крутост симетрично нанизаних волумена. Истовремено, изгубљена је и могућност да се заокружи формално сагласје „петих“ фасада грађевина на западном потезу додавањем још једног куполног нагласка.

Реализовано здање, карактеристично по пластички богатом плашту, изведено је у форми масивне мулти-функционалне осмоспратнице – основе сличне ћириличном слову „Г“ – чије се две уличне фасаде секу под правим углом. Површина pročеља у Чика-Љубиној је

¹¹ Међународни општи конкурс за Београдску катедралу расписан је крајем 1929. године. Од 129 приспелих радова, само 19 је било из Југославије. Видети: Konkurs za beogradsku katoličku katedralu, *Glasnik Katoličke crkve u Beogradu* (мај 1930), 1–4; Kojiћ 1978: 253.

за скоро трећину већа од фасаде према Обилићевом венцу.

Намењена угоститељству, становању, канцеларијском пословању, култури и забави (позориште, биоскоп „Уранија“ и сала за игранке), палата садржи партер са мезанином, шест спратова у централном делу фасаде и два у мансарди на врху. У духу преовлађујуће академске морфологије, подељена је на базу, корпус и завршетак. Прва зона, намењена ресторанским функцијама, има партер са галеријом, споља прекривен доминантним стакленим парапетом. У центру pročеља у Чика-Љубиној улици растрован је масивни троделни портал

мансарде 3,52 и крова 4,10 метра. Укупна висина грађевине је 38,60 метара. Она се налази на парцели од 938 квадратних метара, док њена укупна кубатура износи 38.300 кубних метара. Под зградом је било 726, док је двориште заузеле 212 квадратних метара, што је у складу са тадашњим београдским просеком, према коме је грађевина заузимала три четвртине парцеле. Дубина бетонских темеља палате је до десет метара. До висине првог спрата међуспратна конструкција је армирано-бетонска, да би навише био комбинован бетон са утљом. У делу здања окренутом споменику зграда има две подрумске етаже, док се у јединој етажи према Обили-

7. Детаљи средњег појаса pročеља „Реунионе“ у Чика Љубиној улици
7. Details of the middle zone of the front view of “Reuniona” in Čika-Ljubina Street

надвишен сатом, обликован у модернијој варијанти ар декоа, са ненаметљивом улогом главног мотива. На фасади у Чика-Љубиној улици средњи композициони појас перфориран је са осам ритмично распоређених прозорских осовина, одељених правилним квадратним травејима (као основним композиционим модулима), а на фасади према Обилићевом венцу са пет. Завршни корпус здања, састављен од поткровног венца јаког испада и разуђене двоетажне мансарде, издваја се величином и експанзивношћу у новијој београдској архитектури.

Висина носећих (уједно и преградних) зидова палате до главног поткровног венца износи 31 метар,

ћевом венцу налази биоскопска дворана са 630 места (са гуменим подом и удобним фотељама).

Приземље зграде у Чика-Љубиној улици садржи велику концертну дворану, салу за игранке и забаве са позорницом, бифее, локале за издавање и шалтер за пријем грађана. Канцеларије Друштва су уређене дуж међуспратна (окренуте ка улици и тргу, са становима у дворишном тракту), док су остале етаже заузеле искључиво пространи станови (трособни, четворособни и петособни). Према техничком опису из архивске грађе, просечна квадратура собе износи 25 метара, а висина 3,60 метара. Два првобитна лифта (постављена један уз други) могла су да приме по шест особа. Цела зграда је снабде-

вена централним грејањем, топлом и хладном водом, а одаје у партеру и вештачком вентилацијом (која је на сваких 15 минута обнавља ваздух). Већина некадашњих станова данас је адаптирана у канцеларије, а на мансарди у атеље.

Репрезентативне фасаде „Реунионе“ обложене су скупим материјалима – гранитом, жућкастим полираним мермером и вештачким каменом. Степенице су унутра покривене белим мермером (као и степеништа и ходници), док су прозори и врата израђени од храстовине. Кров и мансарда су покривени бакром. Усправни двокрилни правоугаони прозори (надвишени луфтером), лишени су шамбрана и плитко увучени у фасадне зидове. Отварају се ка унутра, док споља имају дрвене „еслингере“ засторе. У духу ренесансне традиције, прозорска поља су усађена у средишта квадратних прочелних травеја, међусобно одељена пластички обрађеним лезенама, које се у зони завршног венца претварају у пиластре са капителима оштрог пресека. Реч је етажним лезенама са аплицираним паровима плитких призма – доњом у висини прозора, обострано засеченом, и горњом, завршном полутком, додатне дубине, испод парафразираог капитета (сл. 6).¹² У духу *деко* естетике, тракаста зидна поља између прозора мезанина пластички су двострано усечена, док је обухватни завршни парапетни венац ефектно искошен. Хоризонтални ритам прочеља почива на равномерном низу правилних травеја, док вертикални појачавају поменути призматични пиластри троугаоног пресека, у парапетној зони између првог и другог спрата назубљени и уситњени (сл. 7).

У економском погледу, зграда се убирањем ренте од мноштва корисника и профита оствареног кроз услуге осигурања¹³, власницима брзо исплатила. Популарисана током тридесетих година и на градским разгледницама, ноћу је осветљавана посебним рефлекторима. По окончању међународног конкурса за уређење Теразија и Позоришног трга (1937), њен склоп није мењан, али је тада донета одлука о премештању почетне станице трамваја на плато испред Ратничког дома (Аћимовић 1999: 70–73). „Реуниона“ је оштећена у протестима 27. марта 1941. године због потписивања Тројног пакта, пошто је њен део закупило немачко трговинско представништво, организујући тајни шпијунски пункт. Палата је девастирана и у нацистичком бомбардовању Београда почетком априла 1941. Ова оштећења су по ослобођењу земље санирана (Станић 2002–2003: 96). Почетком рата у њу се, уз друге установе нацистичког апарата, уселило и окупационо Окружно руководство за

Београд (Kreisleitung “Prinz Eugen”; Manojlović Pintar et al., 2013: 46).

Послератне друштвене промене – национализација, укидање приватног власништва, колективизација – утицале су и на статус палате „Реунионе“ (преименоване у „Истру“). Године 1954. извршена је адаптација позоришне сале за потребе децјег позоришта „Бошко Буха“, у режији предузећа „Рад“, према пројекту архитекте Момчила Белобрка.¹⁴ Ублажавање њене висинске доминације (која је дуго фрустрирала домаће стручњаке), изведено је током 1957–1958. изградњом Дома штампе архитекте Ратомира Богојевића на суседном углу (Милашиновић Марић 2002: 31; Митровић 2012: 30). Композиционо уобличена и уравнотежена, западна страна трга тада је добила и нову регулацију. Са претварањем трга у делимично пешачки простор са доминантним паркингом (1963), порасла је комуникативност „Реунионе“, али је њен значај потпуније наглашен тек дефинитивним уклањањем паркинга (1980) и претварањем севернозападног простора трга у пешачко-угоститељску зону.

Од 1961. године, палата је западним калканским зидом и горњим постројењем повезана у хомогену градитељску целину са Спољнотрговинском комором архитекте Иве Куртовића (Vuković 1962; Милашиновић Марић 2002: 29; Брдар 2011: 117–124). Из контекстуалистичког респекта, непримереног ери тадашњег догматског модернизма, Куртовић је на својој згради поновио дупли растер, ритам отвора, следивши и облик завршног венца и кровних равни са „Истре“ (Милашиновић Марић 2002: 29).

Закључак

Репрезентативна београдска „Реуниона“ уочљиво представља транзитивну интерстилску творевину (Половина 2009), у којој су обједињени елементи конзервативних и савремених градитељских стремљења. Осим непобитног утиска да њен фасадни плашт превасходно следи методологију умереног крила европског *ар декоа* (препознатљиву по облику улаза, сведеној обради приземне зоне, скупим фасадним материјалима, полихромији, пластици подеоних венаца и пиластара)¹⁵, композициону хијерархију палате одређује академски систем разграничавања базичних појасева. Поред тога, одједи чешког кубизма¹⁶ и

¹² Дескрипција је преузета из ауторизоване анализе мр арх. Бојана Ковачевића, тумача архитектуре Трга Републике, коју нам је он љубазно уступио.

¹³ Практикована су четири главна вида осигурања – транспортно, имовинско, пожарно и осигурање у случају насиља.

¹⁴ О томе видети техничку документацију у Историјском архиву Београда (ИАБ, ф. – 54-26-954), као и: Вукотић, 1996: 51.

¹⁵ Чијим експонентима је поменута транзитивност концепцијски одговарала, јер у архитектури интерполација и угаоних грађевина нису могли несметано да примењују маштовите степенасте волумене, својствене самосталним деко здањима.

¹⁶ Видети силуетно и композиционо сличну прашку Легионарску банку Јожефа Гочара (Josef Gočár) из 1923. године (Šlapeta 2000: 100).

средњоевропског експресионизма огледају се у профилацији неконвенционалних пиластара и лезена (Дамљановић 2004; Кадиевић 2012), као и њиховом динамичком потенцијалу. Упркос реликатима академизма, по силуетној неусиљености и модерности прве зоне, „Реуниона“ надмашује главни престонички пример умереног ар декоа – Симеоновићев „Аероклуб“ (1932–1934; Туцић 2009: 160–161), због чега би је и требало сматрати темељним остварењем тог недовољно проученог архитектонског правца (Малевић 1997; Јовановић 2001; 53–54; Половина 2009: 47–48, 53–54; Поповић 2011; Prosen i Popović 2013).

Дуализам примењене морфологије палате, која осцилира између устаљених академских стега и неспутаног деко проседеа, производи утисак обузданог динамизма и ублажене хијерархичности. Прожимањем фасадних зона оплемењених декоративним апстрактним апликацијама, остварена је приступачна, органски целовита композиција, која не подстиче критички друштвени реформизам, већ изазива визуелну атракцију и преко потребни оптимизам.

Иако неспорно прегломазна и стилски неусаглашена са затеченим симболима конзервативнијих архитектонских епоха, „Реуниона“ је по многим атрибутима представљала иновативни урбани феномен, који је осавременио визуелни идентитет ширег окружења (читавог трга, потеза између трга и Кнез Михаилове улице, почетка Чика-Љубине улице и Дунавске падине). Заградивши визуелну комуникацију са Кнез Михаило-

вом улицом, створила је дубоку сенку на некада осунчаном простору трга, али је висином и благом силуетном астатичношћу унела нове естетске односе, примерене времену настанка и полетној декоративистичкој архитектури градова са којима се Београд скромно поредио, а делимично и надметао. Равноправни визуелни „дијалог“ са Богојевићевим Домом штампе, успостављен крајем педесетих година прошлог века, само је потврдио њен прекретнички урбанистички значај (Кадиевић 2013).

На основу свега изнетог, као и чињенице да функционалним одликама „Реунионе“ никада нису упућиване крупније примедбе, може се закључити да она заслужује значајнији положај у систему заштите културних споменика. Као репрезентативна вишенаменска угаона грађевина слојевитог естетског рафинмана, референтнијег у европским него у локалним размерама, она је централни престонички трг обогатила изразитом пријемчивошћу и оригиналношћу.

Будућа темељитија истраживања архитектонске генезе палате „Реунионе“, базирана на подробнијим анализама њеног оригиналног ентеријерног уређења и конструктивног склопа, као и документације која би помогла у расветљавању идентитета њених аутора, значајно ће обогатити досадашња, махом скромна и непотпуна сазнања. У том захтевном стремљењу, осим иницијативе домаћих стручњака, учешће италијанских и хрватских историографа се намеће као незаобилазно.¹⁷

¹⁷ Овај прилог је проистекао из рада на пројектима Страни утицаји на српску архитектуру у XX веку у Матици српској и *Српска уметност XX века: национално и Европа* у Министарству просвете и науке Републике Србије. У сакупљању грађе, као и корисним саветима, помогло нам је више колега којима се најсрданије захваљујемо; то су: Саша Михајлов, Александра Илијевски, Мирјана Ротер Благојевић, Бојан Ковачевић, Драган Дамјановић, Ненад Лајбеншпергер, Драган Радуловић, Иван Р. Марковић, Милан Просен, Милош Јуришић, Станислав Живков, Тадија Стефановић и Зоран Јовановић.

ЛИТЕРАТУРА

Bréon, E. and Rivoirard P. (eds.) 2013

1925 Quand L'Art Déco, séduit le monde, Paris: Éditions Norma.

Кадијевић, А. 2013

Маргинализовани репер старог градског језгра Београда: палата „Реуниона“ на Тргу Републике, у: *Стара градска језгра и историјске урбане целине: проблеми и могућности очувања и управљања* (зборник радова, ур. С. Димитријевић Марковић), Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 300–313.

Manojlović Pintar, O., Radanović, M., Pissarri, M., Lajbenšperger, N. i Traverso, E. 2013

Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941–1944: priručnik za čitanje grada, Beograd: Milan Radanović.

Prosen, M. i Popović, B. 2013

L'Art Déco en Serbie, in: *1925 Quand L'Art Déco, séduit le monde*, dir. E. Bréon, P. Rivoirard, Paris: Éditions Norma, 198–207.

Стефановић, Н. Н. 2013

Палата Риунионе: једна кућа – једна прича, *Политика* 12. 7. 2013 (додатак *Моја кућа*, 3).

Митровић, М. 2012

Архитектура Београда, Београд: Службени гласник.

Кадијевић, А. 2012

Експресионизам у београдској архитектури (1918–1941), *Наслеђе* (Београд) XIII: 59–77.

Вукотић, М. 2011

Урбанистички развој Београда у XX веку, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Kadijević, A. 2011

Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću, *Prostor* (Zagreb) 42: 467–477.

Брдар, В. 2011

Иво Куртовић, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Роровић, В. 2011

Применјена уметност и Београд, 1918–1941, Београд: Музеј применјене уметности.

Aguado, P. F. 2010

Gran Via: Calle mayor, Madrid: Aguado editor.

Banović, A. 2010

Beograd 1930–2009, Beograd: Albo-inženjering.

Половина Г. 2009

Транзитивни обликовни концепти на примерима архитектуре Београда, *Наслеђе* (Београд) X: 41–64.

Radović Mahečić, D. 2009

Graditeljska obitelj Carnelutti (1879–1947), *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* (Zagreb) 33: 319–336.

Маневић, З. (ур.), 2008

Лексикон неимара, Београд: Грађевинска књига.

Radović Mahečić, D. 2007

I Carnelutti, una famiglia di costruttori friuliani in Croazia, in: *Migrazione dei saperi tra Balcani e Danubio*, Pasian di Prato (Udine): Campanotto, 18–27 (Territori. I. Periodico Internazionale di Relazioni Culturali. 1).

Кадијевић, А. 2006

Амбасада Краљевине Италије у Београду, *Наслеђе* (Београд) VII: 51–68.

Bogunović, S. G. 2005

Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, 1–3, Beograd: Beogradska knjiga.

Дамљановић, Т. 2004

Чешко-српске архитектонске везе 1918–1941, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Millo, A. 2004

Trieste, le assicurazioni, l'Europa, Milano: Franco Angeli.

Hillier, B. and Escritt S. 2003

Art Deco Style, New York: Phaidon.

Станић, Б. 2002–2003

Слике дејстава на Београд, *Годишњак града Београда* (Београд) XLIX–L: 83–107.

Del Corral, J. 2002

La Gran Via: Historia de una calle, Madrid: Silex ediciones.

Милашиновић Марић, Д. 2002

Водич кроз модерну архитектуру Београда, Београд: Друштво архитеката.

- Јовановић, М. 2001
Француски архитект Експер и ар деко у Београду, *Наслеђе* (Београд) III: 67–84.
- Šlapeta V., 2000
Kubizam u češkoj arhitekturi, u: *Istorija moderne arhitekture* 2/B, prir. M. R. Perović, Beograd: Arhitektonski fakultet, 89–102.
- Аћимовић, Д. 1999
Трг Републике – анализа развоја једног значајног простора, *Архитектура и урбанизам* (Београд) 6: 67–80.
- Maneвић, Z. 1997
Art Deco and National Tendencies in Serbian Architecture, *Spatium* (Belgrade) 1: 34–37.
- Димитријевић, С. и Гордић, Г. 1995
Поздрав из Београда, Београд: Југословенска ревија.
- Вујовић, Б. 1994
Београд у прошлости и садашњости, Београд: Драганић.
- Костић, М. М. 1994
Успон Београда (избор О. Латинчић и Г. Гордић), Београд: Библиотека града Београда
- Bayer, P. 1992
Art Deco Architecture, London: Thames and Hudson.
- Marković, P. J. 1992
Beograd i Evropa 1918–1941, Beograd: Savremena administracija.
- Маневић, З. 1991
Мит о синтези, у: *Уметност града. Вождов трг*, каталог изложбе, Београд: 12.
- Duncan, A. 1988
Art Deco, London: Thames and Hudson.
- Ортега и Гасет, Х. 1988
Побуна маса, Чачак: Градац.
- Максимовић, Б. 1983
Идеје и стварност урбанизма Београда 1830–1941, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Babić, S. 1982
Pozorišni trg (1914), *Urbanizam Beograda* (Beograd) 66–67: 55–65.
- Borisavljević, M. 1982
Žiri još nije objavio rezultate neuspelog konkursa za uređenje Beograda (1937), *Urbanizam Beograda* (Beograd) 66–67: 141–144.
- Кojiћ, Б. 1978
Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920–1940. године, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Максимовић, Б. 1975
Пројект реконструкције Позоришног трга 1926. године, *Годишњак града Београда*, (Београд) XXII: 359–364.
- Vuković, S. 1962
Zgrada Spoljnotrgovinske komore u Beogradu, *Arhitektura urbanizam* (Beograd) 16: 12–14.
- Минић, О. 1960
Језгро Београда, *Годишњак града Београда* (Београд) VII: 441–472.
- Minić, O. 1951
Rekonstrukcija centralnog dela Beograda, *Arhitektura* (Zagreb) 1–4: 135–136.
- Аноним, 1930а
Код Споменика се подиже једна необично висока палата, *Политика* (30. 1. 1930)
- Аноним, 1930б,
Главна скупштина Јадранског осигуравајућег друштва, *Политика* (24. 5. 1930).
- Аноним, 1930в
Највиша зграда у Београду и Југославији...подиже се код Кнежевог споменика, *Политика* (24. 5. 1930).
- Шћекић, М. 1985
Тргови Београда, *Годишњак града Београда* (Београд) XXXII: 199–208.
- ИЗВОРИ
Историјски архив Београда, фонд ОГБ, ф. – XXVI-6-1929, ф. – 54-26-954.
Историјски архив Мадрида, AVM 20-451, f. 8.

Summary

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ*

ARCHITECTURE OF BELGRADE “REUNIONA” PALACE

The palace of “Riunione Adriatica di Sicurtà” (“Adriatic Insurance Society”) from Trieste, better known as “Reuniona” or “Istra” in local jargon, is the most distinguished of all tall, spatially dominant and having a complex layout buildings built in Belgrade city centre between the two World Wars. Built at the corner of Obilićev Venac and Čika-Ljubina Street between September 1929 and April 1931, it has dominated the north-west end of the most important Belgrade square for eight decades, diminishing the visual supremacy of the older independent buildings. Inadequate in size for the free space surrounding the statue of Prince Mihailo, it forever changed the broader compositional hierarchy of the scattered and unfinished urban space by introducing new height relations. Although undoubtedly oversized and lacking stylistic

harmony with the older buildings, products of a different, much more conservative time, due to its many attributes “Reuniona” represented an innovative urban phenomenon which changed the visual identity of the greater unity of the scattered square.

Future more extensive research of the architectural genesis of “Reuniona” palace, based on more extensive analysis of its original interior design and structural system, as well as documentation that could be beneficial in shedding some light on the identity of its authors, shall immensely contribute to present, mainly modest and incomplete, conclusions. Apart from the initiative shown by our experts, the participation of historiographers from Croatia and Italy is of a paramount importance for this challenging endeavour.